

Księga Joela

1. Autor

Tytuł Księgi Joela zawiera wprawdzie imię proroka, ale nie podaje żadnych bliższych informacji: *yôʿēl ben-pəṭūʿēl* – Joel, syn Petuela (1,1). Imię Joel znaczy „Jahwe jest Bogiem”. Poza 1 Sm 8,2 (najstarszy syn Samuela) imię to występuje wyłącznie w tekstach związanych z okresem Drugiej Świątyni (14x w 1 Krn; 2 Krn 29,12; Ezd 10,43; Ne 11,9). Poza Księgą Joela imię ojca Petuela pojawia się tylko w Rdz 22,21-22 (ojciec Rebeki). Zatem o osobie proroka Joela trzeba wnioskować z treści księgi. Tu wnioski są często sprzeczne.

Był Judejczykiem – wspomina Judę, Jerozolimę, Syjon (por. 2,1.15.23; 3,5, 4,1.16.17.20). Opis inwazji szarańczy z rozdz. 1 dowodzi znajomości życia rolniczego, wiejskiego, ale to nie wystarcza do uznania go za rolnika. W księdze zauważa się zainteresowanie kultem (por. 1,13-14; 2,15-17) i świątynią (por. 1,9.14; 2,17; 4,18), co zdaniem niektórych egzegetów świadczy o tym, że Joel był prorokiem kultowym (J. Kapelurd, G.W. Ahlström). Jednakże nie musi to wcale oznaczać, że Joel przynależy do służby świątynnej. Nie jest znany również status prawny osób zaliczanych do grona „proroków kultowych”. T. Brzegowy uznaje Joela za przedstawiciela lewitów powygnaniowych, pozytywnie ocenianych przez Kronikarza¹. W czasach powygnaniowych, gdy prorocтво klasyczne zdawało odchodzić do przeszłości, lewici wchodziliby w role i funkcje prorockie, aktualizując dawne prorocтва przez wyroczenie i teofanie kultowe. Biorąc pod uwagę to nachylenie kultowe, prorocтво Joela pozostawałoby w linii Habakuka i Nahuma.

2. Jedność i struktura Księgi Joela

W tym kontekście rodzi się pytanie, czy Joelowi, prorokowi związanemu z powygnaniowym kultem, należy przypisać całą kompozycję księgi, czy też za tym tekstem stoi więcej autorów. Zauważa się, że między dwiema częściami księgi zachodzi zmiana tematów, obrazów, stylu. Z treści J1 1–2 można wnioskować, że autor, wychodząc od doświadczenia historycznego jakiejś katastrofy naturalnej (inwazja szarańczy, następnie okres suszy), skupia się na jej konsekwencjach i szuka ich rozwiązania. Natomiast wydarzenia opisane w J1 3–4 sytuują się w eschatologicznej przyszłości z zabarwieniem apokaliptycznym. Księga byłaby zatem dziełem redakcyjnym z możliwością późniejszych dodatków (4,4-8; 4,17; niektórzy widzą tu również rozdz. 3)².

Już w XIX wieku M. Vernes (1872) dzielił Księgę Joela na dwie części, przypisując je dwóm różnym autorom: w rozdz. 1–2 dzień Jahwe jest przedstawiany jako wydarzenie przeszłe, zaś w rozdz. 3–4 jako wydarzenie przyszłe. B. Duhm (1911) doprecyzowuje tożsamość tych dwóch

¹ T. Brzegowy, „Przez pokutę do zbawienia (Księga Joela)”, w: *Wielki świat starotestamentalnych proroków*, II, WMWKB 5, Warszawa 2001, 111.

² L. Lucci, *Gioele*. Introduzione, traduzione e commento, Cinisello Balsamo (Milano) 2011, 22.

autorów: w pierwszej części (1,1–2,17) słyszy się znakomitego poetę, który opisuje inwazję szarańczy, bez odnoszenia się do „dnia Jahwe”; za drugą częścią stoi natomiast kaznodzieja synagogałny z czasów machabejskich, zainteresowany tematyką eschatologiczną (apokaliptyczną), który połączył obie części, dodając temat „dnia Jahwe” (1,15; 2,1; 2,11; 3,4; 4,14).

Większość egzegetów skłania się ku jednemu autorowi, nie wykluczając późniejszych interwencji redakcyjnych³. Odmienna perspektywa obu części może wynikać z faktu, że sam Joel mógł bazować swoje zapowiedzi „dnia Jahwe” na swoich wcześniejszych wyroczniach powstałych w kontekście katastrofy naturalnej. Motyw „dnia Jahwe”, wpleciony w całą księgę, stanowi o jej jednolitości. Nie można zaprzeczyć, że pierwsza część czyni odniesienie do jakichś wydarzeń historycznych związanych z katastrofą ekologiczną, a druga jest zorientowana na przyszłość, ale to nie musi przekładać się na dwóch różnych autorów; zdarzenia opisane w rozdz. 1 – 2 mogą stanowić symboliczną antycypację tego, co ma się wydarzyć w apokaliptycznej przyszłości. Takie przejście od historii do eschatologii (apokaliptyki) zauważa się również w Księgach Aggeusza, Zachariasza i Daniela. Oryginalność Księgi Joela zawiera się właśnie „w tym skoku z tego, co bezpośrednio bliskie, ku temu, co transcendentne i odległe”⁴.

Zdaniem T. Brzegowego za jednością Księgi Joela przemawia symetria jako zasada kompozycyjna⁵. Wyznacza on tę symetrię między rozdz. 1–2 i rozdz. 3–4, jednakże właściwsza będzie delimitacja tych symetrycznych części, po tytule w 1,1, w ramach lamentacji (1,2–2,17) i wyroczni (2,18–4,21)⁶. W pierwszej części Joel mówi o „dniu Jahwe” w perspektywie sądu, zaś w drugiej części – w perspektywie zbawienia.

I część: 1,2 – 2,17 – „dzień Jahwe” jako sąd

- A 1,2-12: szarańcza (niebezpieczeństwo zagrażające ziemi)
- B 1,13-20: wezwanie do pokuty
- A' 2,1-11: najazd nieprzyjaciół (niebezpieczeństwo, które zagraża Jerozolimie)
- B' 2,12-17: wezwanie do pokuty

Centrum: 2,18: odpowiedź Jahwe

³ Szerzej o tym L. Lucci, *Gioele*, 22-24.

⁴ L. Alonso Schökel – J.L. Sicre, *I Profeti*, 1048.

⁵ „Trzy punkty z pierwszej części, a mianowicie zniszczenie wrogiego najeźdźcy (2,20), odbudowa Judy w chwale i urodzaju (2,21-26) oraz dydaktyczna konkluzja (2,27), odnajdują się w części drugiej w 4,2-16b; 4,18-20 i 4,17. W obydwu częściach ma miejsce jakieś nadzwyczajne zgromadzenie na Syjonie – w pierwszej Hebrajczyków, a w drugiej narodów pogańskich. Temat ‘Dnia Jahwe’ występuje w obydwu częściach z użyciem tych samych obrazów i terminów. Ta symetryczność przy identyczności terminów i równoczesnej kontrastowości pojęć (Judejczycy – poganie; wydarzenia historyczne – eschatologiczne) dowodzą jedności autora całej kompozycji” (T. Brzegowy, „Przez pokutę do zbawienia”, 116).

⁶ Por. D. Scaiola, *I Dodici Profeti: perché ‘minori’?*, Bologna 2011, 54-55.

II część: 2,19–4,21 – „dzień Jahwe” jako zbawienie

A 2,19-27: odnowienie ziemi

B 3,1-5: wylanie Ducha

A' 4,1-16: sąd nad narodami w Jerozolimie

B' 4,17-21: pokój i obfitość w Jerozolimie

Obie części są zbudowane paralelnie i odpowiadają sobie symetrycznie. W pierwszej części wyróżnia się dwa niebezpieczeństwa grożące odpowiednio ziemi i Jerozolimie, które przeplatają się z dwoma wezwaniami do pokuty. Punkt zwrotny jest w 2,18, który zawiera odpowiedź Boga na modlitwę swego ludu, która wyrażała nadzieję: „Kto wie? Może znów się zlituje i pozostawi po sobie błogosławieństwo” (2,14). Druga część wskazuje, że Bóg pozytywnie odpowiedział na tę prośbę pełną nadziei. Niebezpieczeństwu szarańczy jest przeciwstawione odrodzenie ziemi (2,19-27), podczas gdy w miejsce niebezpieczeństwa ze strony narodów wchodzi sąd nad wrogimi narodami (4,1-16). Pierwszemu wezwaniu do pokuty, które kończy się wspomnieniem suszy (1,20: „Nawet dzikie zwierzęta tęsknie wzdychają do Ciebie, bo wyschły strumienie wody, a ogień pochłonął pastwiska stepowe”), odpowiada wylanie Ducha (3,1-5). Drugie wezwanie do pokuty kończy się pytaniem: „Czemuż mówić mają między narodami: «Gdzie jest ich Bóg?»” (2,17), na które przychodzi odpowiedź w zdaniu zamykającym księgę: „Jahwe zamieszka na Syjonie” (4,12).

3. Czas powstania Księgi Joela

Skromna ilość wskazówek chronologicznych w Księdze Joela, jak również całkowity brak informacji o autorze księgi sprawiają, że wszelkie wysuwane daty kompozycji księgi pozostają dyskusyjne. Jedyne fakty historyczne opisane szczegółowo w księdze – inwazja szarańczy (przy założeniu, że nie jest metaforą opisującą najazd militarny) – nie pozwala na bliższą datację księgi. Rozrzut propozycji egzegetycznych w tym względzie jest duży i rozciąga się na okres od IX do II wieku przed Chr.⁷

3.1. Datacja przedwygnaniowa

Już w 1831 r. Carl A. Credner w swoim komentarzu do Joela optował za powstaniem księgi podczas panowania króla Joasza (ok. 830 r. przed Chr.). Ta teoria wzbudziła uznanie u wielu egzegetów, nie tylko starszego pokolenia. Zwolennicy przedwygnaniowego powstania Księgi Joela uznali za możliwą późniejszą datację na VII-VI wiek przed Chr. Argumenty zwolenników datacji przedwygnaniowej są następujące:

⁷ Przywołane dalej argumenty na rzecz datacji przed- i powygnaniowej odwołują się do: L. Lucci, *Gioele*, 25-27.

- w kanonie Księga Joela znajduje się między prorokami z VIII w. przed Chr., co pozwala sytuować początki księgi w czasach króla Joasza. Brak odniesienia w tekście do instytucji monarchii może czynić aluzję do okresu panowania kapłana Jojady (835-825 przed Chr., por. 2 Krl 11,1–12,4);
- lista narodów z Jl 4,19, które dotknie sąd Jahwe z powodu ich zachowania wobec Judy, wymienia Egipt i Edom – przywołanie Egiptu może być nawiązaniem do inwazji faraona Szeszonka w czasach króla Roboama (1 Krl 14,25-28), zaś Edomu może być aluzją do buntu Edomitów za czasów Jorama (2 Krl 8,20-22);
- wymienieni w Jl 4,4 Tyr i Sydon oraz Filistyni są oskarżeni o sprzedaż mieszkańców Judy (por. Am 1,9-10) „synom Jawanu” (Jl 4,6), co mogłoby korespondować o z najezdami Arabów i Filistynów na Judę za panowania Jorama (por. 2 Krn 21,8-10);
- księga nie wspomina Syrii, Asyrii i Babilonii, gdyż w tym czasie nie stanowiły jeszcze zagrożenia dla Izraela;
- deportacja Izraela wspomniana w Jl 4,2 odnosiłaby się do przesiedleń dokonywanych przez Asyryjczyków po upadku Samarii (720 r. przed Chr.) czy najwyżej do pierwszej deportacji dokonanej przez Babilończyków w 597 r.;
- Joel podejmuje wiele tematów występujących u proroków wcześniejszych lub współczesnych wygnaniu (temat „dnia Jahwe” w Iz, So, Ez; obraz szarańczy w Na);
- styl Księgi Joela, elegancki, osobisty, z bogatym, różnorodnym słownictwem, przypomina schyłkowy okres monarchii.

3.2. Datacja powygnaniowa

Datacja powygnaniowa, sytuowana różnie przez egzegetów między końcem VI a początkiem II wieku przed Chr., jest obecnie najczęściej przyjmowana. Argumenty przywołane na rzecz tezy o datacji przedwygnaniowej są w tym wypadku interpretowane w odmienny sposób:

- jeśli Księga Joela została napisana w okresie monarchicznym, dlaczego nie wspomina monarchii, co było naturalne u proroków przedwygnaniowych?
- wspólnota opisana przez Joela jest zorganizowana wokół świątyni, sam zaś kult i kapłani są traktowani z uznaniem, przeciwnie do krytycznego spojrzenia na te instytucje u proroków przedwygnaniowych;
- Jl 4,2 czyni aluzję do deportacji Izraelitów do Babilonii jako wydarzenia przynależącego do odległej przeszłości, tym bardziej, że Asyria i Babilonia, nieprzyjaciele Izraela z okresu przedwygnaniowego, nie zostają wspomniani;
- wzmianka o murach Jerozolimy w 2,9 wskazuje czas po ich odbudowaniu w 445 r. przed Chr. pod kierunkiem Nehemiasza; ta data byłaby *terminus post quem* dla powstania księgi;

- *terminus ante quem* jest do uchwycenia w 4,4, w którym fenickie miasta Tyr i Sydon są łączone (w kontekście handlu) z miastami filistyńskimi; Sydon został zniszczony przez Artakserksesa III w 343 r. przed Chr. – po tej dacie nie można przypisywać temu miastu aktywności handlowej;

- wzmianka o Jawanie w 4,6 czyniłaby aluzję do Greków epoki hellenistycznej;

- Księga Joela jest pełna cytatów z innych ksiąg biblijnych, szczególnie prorockich, co czyni z niej swoistą reлектurę wcześniejszych koncepcji teologicznych, w tym Ab 17 w Jl 3,5 – tekst Abdiasza pochodziłby z drugiej połowy V wieku przed Chr.⁸;

- druga połowa Księgi Joela sięga po elementy charakterystyczne dla apokaliptyki, która literacko i teologicznie jest gatunkiem stosunkowo późnym;

- terminologia stosowana przez Joela zawiera wiele arameizmów charakterystycznych dla okresu dominacji perskiej (np. czasownik *ʿālāh*, „użalać się” w 1,8; *ṣaḥānāh*, „fotor” w 2,20).

Przedstawione powyżej argumenty na rzecz jednej i drugiej datacji pokazują, że proponowana datacja pozostanie w pewnym stopniu dyskusyjna. Trzeba również pamiętać, że Księga Joela odnosi się do wydarzeń, miejsc i obrazów w sposób symboliczny, co czyni ryzykownym opieranie na nich pewnej datacji. Najbardziej przemawiające są argumenty natury językowo-literackiej: arameizmy i elementy charakterystyczne dla literatury apokaliptycznej, które skłaniają ku późniejszej datacji powygnaniowej (między 445-343 przed Chr.).

4. Teologia Księgi Joela

4.1. Cel przepowiadania Joela: obudzić nadzieję

Księga Joela zawiera liczne cytaty, obrazy i tematy z proroków wcześniejszych, które zostają poddane reinterpretacji jako rodzaj nowego proroctwa powygnaniowego. Prorok dokonuje oceny kontekstu historycznego i jakości życia duchowego mieszkańców Judy. Wygnanie babilońskie jest już od dawna przeszłą historią, miasto święte i świątynia zostały odbudowane. Jednakże optymistyczne proroctwa o odnowieniu stworzenia i ukonstytuowaniu się nowego Izraela, wypowiedane przez Ezechiela, Deutero-Izajasza i Zachariasza, pozostają niewypełnione. Joel stawia sobie za cel wzbudzenie i ożywienie we wspólnocie powygnaniowej ufności w realizację tego orędzia, zapowiadając przejście królestwa lepszego od wcześniejszej monarchii, jako że zostanie zapoczątkowane przez samego Jahwe. Joel realizuje swój plan, czerpiąc z myśli wcześniejszych proroków, przede wszystkim wątków eschatologicznych, które przepracowuje w kluczu charakterystycznym dla późniejszej literatury apokaliptycznej. W perspektywie bliskiej

⁸ Por. listę cytacji w Księdze Joela zestawioną przez J. Lemańskiego, „Szukajcie dobra, a nie zła, abyście żyli” (*Am 5,14a*). Wprowadzenie do profetyzmu starotestamentalnego, II, 50.

apokaliptyce, „dzień Jahwe” przekształca się uniwersalny sąd nad narodami, któremu towarzyszy walka między dobrem (reprezentowanym przez wojsko ludu Bożego) i złem (nieprzyjaciele Judy).

4.2. Teocentryzm Księgi Joela

Księga Joela jest teocentryczna. W jej centrum pozostaje Jahwe, który całą swoją potęgą zamierza osiąść na nowo władzę nad swoim ludem i poganami. Osoba Jahwe jest obecna w wypowiedziach, które stanowią kulminacyjny punkt aktu sprawiedliwości, którego dokonał Bóg wobec swego ludu (2,27: „I poznacie, że wśród Izraela Ja jestem, że jestem Panem, Bogiem waszym, a nie ma innego”) i nieprzyjaciół Izraela (4,17: „I poznacie, że Ja jestem Pan, Bóg wasz, co mieszkam na Syjonie, górze mojej świętej”). Bóg Starego Przymierza jest obecny od początku za pośrednictwem wezwania: „słuchajcie tego” (1,2), w którym wybrzmiewa *šama^c yiśrāʾēl* („Słuchaj, Izraelu”) z Pwt 6,4.

Wyzwanie do słuchania stanowi część przepowiadania prorockiego jako wprowadzenie do procesu wytyczonego przez Boga swojemu ludowi (por. to wezwanie w Iz 1,21 6,9; Jr 5,21; Ez 18,25; Oz 4,1; Am 3,1; Mi 6,1 itd.). Joel idzie do końca po tej linii, gdyż po wezwaniu nie pojawia się groźba kary – wyrok jest bowiem już realizowany. Przerażający „dzień Jahwe” jest już zapoczątkowany przez Boga, który dokonuje zniszczenia natury zależnej od siebie (Jl 1,2-12.16-20). Bóg jest Panem stworzenia, posługuje się elementami natury według swego uznania, posyła szarańczę przed sobą jako potężne wojsko posłuszne Jego rozkazom (2,11).

Również w wezwaniu do pokuty, by oddalił się gniew Boga (1,13-15), Joel podąża tropem poprzednich proroków (por. Iz 1,13; Jr 5,1-17; Am 4,6-12; Mi 6,1-16; So 1,2-13) oraz deuteronomistycznej zasady retribucji (Pwt 27–28; Jr 7,23). Proroctwa jest w jakimś sensie kwintesencją duchowych tradycji Izraela, według których zniszczenie nie jest celem samym w sobie, lecz zmierza do wprowadzenia lud w logikę zbawienia.

4.3. Bóg miłosierny i litościwy

Myśl Joela zamyka się syntetycznie w chęci przywrócenia panowania Jahwe, co zakłada rozpoznanie nie tylko Jego osoby, ale i własnych grzechów. Dzień Jahwe „wielki i straszliwy” (Jl 2,11) nie jest dla Boga środkiem do uśmierzenia swego gniewu, lecz stanowi sposób na zaproszenie swego ludu do pokuty. Dzień ten ma objawić wielkie *ḥesed* Boga „litościwego, miłosiernego, nieskorego do gniewu i bogatego w łaskę, litującego się nad niedolę” (2,13; por. Wj 34,6-7; Na 1,3; Ps 86,15; 103,8; 145,8). Miłosierna miłość Boga wynika z wielkości Boga, który pochyla się nad sercami szczerze skruszonymi (2,12-17). Nie jest to łaskawe przebaczenie ze strony jakiegoś ziemskiego władcy, gdyż miłosierdzie wytryska w Bogu z Jego „zazdrosnej miłości” do swoich

synów, będącej w 2,18 synonimem „zmiłowania nad swoim ludem”. Tylko dla nieprzyjaciół Izraela „dzień Jahwe” będzie ostatecznym dniem gniewu (4,1-17).

Dwumianowi skrucha–nawrócenie ludu, które jest obecne w pierwszej części księgi (1,13-14; 2,12-17), odpowiada skrucha–nawrócenie Boga, który po zastosowaniu pedagogiki siły powraca do swojego sposobu działania, by zawiązać na nowo przymierze zerwane przez grzech człowieka. Post, modlitwa i lament, włączone w rytuał liturgiczny (1,13.14; 2,15), stają się narzędziami służącymi otrzymaniu od Boga odpowiedzi (2,18–3,5). Jest ona udzielona nie tylko jako wybawienie od wcześniejszych plag (2,19-20) czy jako obfitość dóbr materialnych w obecnym czasie (2,21-27), lecz również jako wylanie Ducha Jahwe na cały lud (3,1-2), a nie tylko na uprzywilejowane jednostki czy grupy ludzi. Ta „demokratyzacja” daru Ducha jest prawdziwą nowością wśród prorockich zapowiedzi Ducha Jahwe.

4.4. Sąd nad narodami

Panowanie Boga objawi się ostatecznie w zniszczeniu narodów wrogich Izraelowi. „Dzień Jahwe” jest również ukierunkowany na sąd, a nie na nawrócenie, dla tych, którzy nie uznają (rozpoznają) Jahwe. Ten sąd w dolinie Joszafata (4,2; por. 4,14) jest opisany w kategoriach eschatologicznych z pewnymi odcieniami apokaliptyki (4,1-2.9-17). Idea sądu Bożego nad narodami jest charakterystyczna dla tekstów prorockich powygniowych, jednakże nie powinna być traktowana jako zanegowanie uniwersalizmu (zbawienia dla wszystkich narodów), lecz jako wyraz nadmiaru zazdrosnej miłości Boga, który musi pozostać wierny wybraniu Izraela.